

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

CABEL. Este înregistrat în MDA cu definiția „măsură pentru grâu egală cu aproximativ 12 l” și cu etimologia necunoscută. Avem a face cu rezultatul unei greșeli de transcriere: a fost omis semnul diacritic care apare în *căbel* (= [kǎbel]), variantă – menționată ca atare, atât în DA, cât și în MDA – a lui *căblă*, cuvânt cu următoarea etimologie în primul dintre cele două dicționare: „Din paleosl. kǫbǫl β, idem (< germ. *kubil = *Kübel*)” (în celălalt dicționar: „vsl kǫbǫl β”).

Din definiția lui *căblă* dată în MDA, „unitate de măsură egală cu aproximativ 100 g” (se vorbește deci despre o măsură de greutate) ar rezulta că ne găsim în prezența unui sens diferit de cel al lui *cabel* (recte: *căbel*), care desemnează o măsură de capacitate. Nu știm pe ce se bazează definiția reprodusă în rândurile precedente. Sursa la care se trimite în MDA – „Iorga, S. D. XIII, 1558” – este una dintre cele indicate în DA, unde însă *căblă* apare cu sensul „măsură pentru cereale și poame, corespunzând unei găleți”. Numai plecându-se de la acest sens (nu de la cel dat în MDA) poate fi explicat sensul derivatului *căblărit*, „un fel de dijmă luată de la recoltă” (MDA), căci, evident, nu poate fi vorba despre o măsurare a dijmii cu suta de grame.

CACA. Cel puțin cu primul dintre cele două sensuri menționate în MDA („materii fecale”; „lucru murdar, respingător”) și în combinație cu verbul *a face*, cuvântul circulă în majoritatea graiurilor dacoromâne (vezi ALR II, vol. I. *Soplement. Termeni considerați obsceni*, Sibiu/Leipzig, 1942, p. 2, răspunsurile la întrebarea 4965), ca element al unui „stil” numit de obicei (ca în articolul de dicționar avut în vedere aici) limbajul copiilor, pentru care credem însă – urmându-l în parte pe Sextil Pușcariu (DR I, 1920–1921, p. 80, 92: „graiul copilăresc”) – că este mai potrivit termenul limbajul copilăresc (ca echivalent al engl. *baby talk* și al germ. *Ammensprache*).

Cuvântul este considerat în MDA cu etimologie nesigură. Trimiterea la limba franceză („cf. fr. *caca*”) lasă să se înțeleagă că este admisă posibilitatea ca din această limbă să fi fost împrumutat în română termenul în discuție. După părerea noastră însă *caca*, întocmai ca multe alte cuvinte din limbajul copilăresc (*papa*, *mama*, *pipi* etc.) este – nu numai în română, ci și în alte limbi – o creație spontană, asemănătoare până la un punct cu formațiile onomatopeice (vezi Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, București, 2000, p. 21–29, și bibliografia citată acolo).

LR, LXII, nr. 1, p. 3–25, București, 2013

CAMETE. Nu figurează în DA, iar în MDA apare cu sensul „om mare și prost” și cu etimologia necunoscută. Prezența accentului pe silaba inițială a cuvântului ne conduce la ipoteza potrivit căreia acesta este un derivat cu sufixul *-ete* neaccentuat. Dicționarele limbii române nu înregistrează însă nicio bază cu radicalul *cam-* asociat unui sens cu care să poată fi pus în legătură vreunul dintre sensurile „om”, „om mare”, „om mare și prost”, așa încât s-ar părea că ipoteza trebuie abandonată. Vom încerca să arătăm că altfel stau lucrurile.

După opinia noastră la forma din titlul notei de față s-a ajuns ca urmare a faptului că, într-un text scris de mână, curba închisă (oval sau cerc) corespunzătoare literei *o* nu a fost trasată complet; astfel s-a creat posibilitatea ca *o* să fie citit și transcris, greșit, *c*. Așadar cuvântul cu sensul „om mare și prost” este în realitate *oamete*, derivat de la *om* și asemănător din punctul de vedere al formei cu paroxitonul *oamet*, variantă a oxitonului (derivat cu sufixul *-et* accentuat) *omet* „mulțime mare de oameni” (DLR); pentru *-e* cf. fluctuația care poate fi ilustrată cu perechi de forme ca *fluture – flutur*, *pânțec – pântec*, precum și raportul dintre *oaspete* și varianta (înregistrată în MDA) *oaspēt* a acestui cuvânt. Din punct de vedere semantic *oamete* este foarte apropiat de augmentativele *omoi*, *ometoc*, *ometoi*, *ometioi* etc.

Între unele dintre augmentativele la care ne referim – cum sunt ultimele trei din seria celor citate în alineatul precedent – și *oamete*, există o relație etimologică directă, care nu avea cum să fie semnalată în DLR, dicționar în care (ca și în celelalte dicționare) nu găsim un cuvânt *oamete* cu sensul dat în MDA s. v. *camete*. În timp ce în secțiunea etimologică a articolului *omoi*, *-oaie* „augmentativ al lui *om*” în DLR sunt indicate amândouă elementele prin a căror combinare s-a creat derivatul („*om* + suf. *-oi*”), la cuvintele *ometioc* și *ometoi* se dau explicații mai puțin precise – „de la *om*”, în ambele cazuri (s. v. *ometioi* se trimite la *ometoi*) –, prezentându-se, de fapt, etimologii indirecte, căci, se înțelege, cele trei derivate avute în vedere aici nu pot fi considerate formații provenite direct din *om*, cu ajutorul sufixelor (?) **-etioc* sau **-et(i)oi*. Lucrurile devin cât se poate de clare în momentul în care se recunoaște existența lui *oamete* „om mare” (nu neapărat „și prost”): din acest cuvânt derivă direct *ometioc* și *ometioi*, iar din varianta **oamet* provine direct *ometoi*.

CAPUȚINĂ. Este un nume de plantă, înregistrat în MDA cu etimologia necunoscută și cu sensul „călțunași (*Tropaeolum majus*)”. Provine dim germ. *Kapuziner*, primul element al compuselor *Kapuzinerblume* și *Kapuzinerkresse*, care au, amândouă, înțelesul cuvântului românesc (vezi *Dicționar german-român*. Ediția a II-a, revăzută și îmbogățită. [Coordonare Mihai Isbășescu și Ruth Kisch], București, 1989).

CARABAN. Precedată de precizările conform cărora, pe plan semantic, se opune lui *handicap* și se folosește în expresiile *a-și lua* sau *a da cuiva caraban*,

definiția cuvântului (*caraban*² în MDA; etimologia necunoscută) – „a lua sau a da cuiva avans (pornind înainte sau rămânând în urmă) într-o întrecere sportivă” – ne permite, după părerea noastră, să stabilim o legătură între, pe de o parte, sensurile acestor expresii, și, pe de altă parte, unul dintre sensurile lui *a se cărăbăni*: „a o șterge, a pleca repede (și pe furiș) de undeva, a o întinde, a se căra” (< tc. [çe]k *arabanı* „șterge-o!, întinde-o!, cară-te!”; Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2010). Considerăm, prin urmare, că substantivul din titlul acestei note este un derivat regresiv de la verbul *a se cărăbăni*. Pentru alternanțele [ă] ~ [a] și [â] ~ [á] cf. *cataramă* față de *încătărăma*, precum și formele de singular *balama*, *cataramă* față de pluralele dialectale *bălămăli*, *cătărămi*.

CARABOI. Avem în vedere pe *caraboi*¹, cu sensurile „calaican; piatră-vânăță” (în MDA cu etimologia necunoscută). Este unul și același cuvânt cu *caraboi*, *cărăboi*, variante înregistrate de E. Suciu în dicționarul citat în nota precedentă, s. v. *caraboia* „vitriol, acid sulfuric” (< tc. *karaboya*). Din punct de vedere semantic explicația pe care o propunem este susținută de faptul că substanțele numite popular *calaican* și *piatră-vânăță* sunt săruri ale acidului sulfuric, anume sulfat de fier și, respectiv, sulfat de cupru.

CARABUȘCĂ. Înseamnă „cutioară confecționată din coajă de copac în care se păstrează tutunul” și este considerat în MDA ca provenit din rus. *коробка*. Același cuvânt rusesc este dat și ca etimom al lui *coropcă* „ladă cu mai multe despărțituri” (plus alte câteva sensuri), etimologie întâlnită și în DA (unde *carabușcă* nu apare).

După părerea noastră cuvântul din titlul acestei note provine dintr-un diminutiv, rus. *коробочка* „cutiuță” (*Dicționar rus-român*. Redactori principali Gheorghe Bolocan, Tatiana Nicolescu. Sub conducerea redacțională a acad. Emil Petrovici, București, 1959–1960). În locul formei așteptate **caroboșcă*, accentuată pe silaba a doua și cu [o] în silaba următoare, în românește avem o formă care se explică prin influența derivatelor cu sufixul de origine slavă *-ușcă* (pentru acesta vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, București/Leipzig/Viena, 1916, p. 343–345).

CAZAICĂ. După cum se poate deduce din informațiile date în MDA, cuvântul – care figurează în dicționar cu sensul „arătător de ceasornic” și cu etimologia necunoscută – circulă în unele graiuri din Banat. Provine din sb. *kazaljka*, sinonim al lui *kazalo*, care înseamnă, printre altele, „ac, indicator, arătător; limbă” (Mile Tomić, *Srpsko-rumunski rečnik*/Mile Tomići, *Dicționar sârb-român*, Timișoara, 1998–1999).

CĂFUL. Este un verb (înregistrat în Transilvania) cu sensul „a izbucni în râs, în plâns, tuse etc.”. Soluția etimologică – socotită nesigură – propusă în MDA este

următoarea: „cf. mg. *köhögni*, ucr. *кахикати*”. Se presupune deci, în ce privește aspectul fonetic al problemei, că o fricativă posterioară (laringală sau velară) a fost înlocuită cu una anterioară (labiodentală) – ceea ce se poate admite (cf. magh. *hütlen* > rom. *viclean*) –, dar rămâne inexplicabil următorul detaliu: atât în cuvântul maghiar, cât și în cel ucrainean, în afara oclusivei inițiale (care ar corespunde lui [k] din *căfui*), există o oclisivă, asemănătoare ([g], respectiv, [k]) – la finala radicalului – care nu se regăsește în cuvântul românesc. Nici din punctul de vedere al sensului lui *căfui* nu sunt justificate trimerurile făcute în MDA, întrucât ele implică admiterea unor evoluții semantice neverosimile: cuvântul maghiar citat înseamnă „a tuși” și „a scârțâi” (*Dicționar maghiar-român*. Redactori-șefi: Kelemen Béla și Szász Lőrinc, București, 2010–2011); cel ucrainean înseamnă „a tuși, a tuși din când în când, cu intermitențe” (*Dicționar ucrainean-român*. [Redactor: Gheorghe Cocotailo], București, 1964).

După părerea noastră la originea verbului din titlul notei de față se află magh. *fakad*; cu mai multe sensuri („a țâșni”, „a se desface” etc.), printre care se numără cele figurate, ilustrate în dicționarul maghiar-român citat, cu ajutorul exemplurilor următoare: „*kacajra* (sau *nevelésre*) ~ a izbucni în râs, a-l bufni râsul; *káromkodásra* ~ a începe să înjure; *sírva* ~ a izbucni în plâns, a se porni pe plâns”. Vom încerca, în continuare, să arătăm cum s-a ajuns de la magh. *fakad* la rom. *căfui*.

Ar fi fost de așteptat ca termenul din maghiară să devină în română **făcădui*; cf. *fogad* > *făgădui*. Presupunem că partea finală a lui *fakad* nu are un echivalent în forma cuvântului românesc deoarece a fost identificată de unii români, cunoscători doar într-o mică măsură ai maghiarei, cu verbul *ad* „a da”, așa încât sufixul verbal a fost atașat la partea inițială (*fak-* > rom. *făc-* în poziție neaccentuată), considerată drept un cuvânt separat. Această identificare a fost posibilă datorită faptului că *a da* înseamnă, printre altele, și „a se declanșa, a izbucni, a se porni” (DLR, s. v., sensul IV 2; într-un citat întâlnim expresia *a-i da lacrimile*, cunoscută pretutindeni). De la **făcui* la *căfui* s-a ajuns, evident, printr-o metateză, fenomen frecvent în română (numeroase exemple la Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Studiu introductiv de Andrei Avram, București, 1994, p. 165–172; un exemplu în care sunt implicate, în aceeași ordine, consoanele din cazul discutat aici – [f]...[k] > [k]...[f] – se găsește la p. 170: *flecusteț* > *clefusteț*).

CĂNATĂ. Bg. *кана*, care după MDA s-ar afla la originea lui *cănată* „cană”, are un sens identic cu cel al cuvântului românesc, ceea ce însă nu este suficient pentru a ne determina să acceptăm această etimologie. Atât sub aspect semantic, cât și din punctul de vedere al formei, *cănată* prezintă trăsături care indică, neîndoielnic, proveniența lui din ngr. *κανατα* „cană, ulcior” (*Dicționar neogrec-român*. Coordonare și redactare finală Lia Brad-Chisacof, București, 1996).

CĂPĂTUȘCĂ. A fost înregistrat în Bucovina, cu sensul „basma”. Etimologia dată în MDA – „*capăt + -ușcă*” – nu este acceptabilă, căci nu satisface criteriul semantic: nu se vede ce legătură ar putea să existe între sensurile „capăt” și „basma”. În schimb, este evident că există o legătură între „cap” și „basma”. Tot atât de evident este faptul că nu poate fi vorba despre un derivat de la *cap*, cu un sufix *-*ătușcă*.

Soluția etimologică pe care o propunem se întemeiază pe constatarea că în germană există compusul *Kopftuch* „basma, maramă, tulpan” (vezi dicționarul citat s. v. *capuțină*), al cărui prim termen are sensul „cap”. Cuvântul german a fost modificat în prima parte după rom. *cap*, iar în partea finală a suferit o transformare mai amplă, prin încadrarea lui în seria derivatelor cu sufixul *-ușcă* (cf. nota *carabușcă*).

CĂPUCI. Definiția cuvântului (cu etimologia necunoscută) dată în MDA este următoarea: „abajur la lampă prin care trece flacăra fitilului”. Această definiție este greșită: cum se arată s. v. *abajur*, obiectul astfel numit poate fi făcut și din pânză sau din hârtie, materiale prin care o flacăra nu poate trece fără a le aprinde. În realitate este vorba despre o piesă metalică de formă aproximativ emisferică, aflată deasupra mecanismului care servește la urcarea și coborârea fitilului, pentru a mări flacăra, respectiv, pentru a o micșora („a face lampa mai mică”). Definiția reprodușă este cea din sursa la care se trimite („Cum vorbim” II, 1950, 4, p. 42), cu excepția faptului că *abajur* a luat locul termenului *căciulă* („căciula de la lampă...”). Ținând seamă de legătura, evidentă, dintre sensul acestuia și sensul lui *cap*, precum și de detaliile prezentate mai sus, credem că este justificată soluția etimologică potrivit căreia *căpucci* este un derivat de la *cap*, cu sufixul *-uci* (cf. *gluguci*, din *glugă*, unul dintre exemplele date de G. Pascu, la p. 278 a lucrării sale citate mai sus, s. v. *carabușcă*).

NOTES ÉTYMOLOGIQUES

(Résumé)

L’auteur établit l’origine de quelques mots roumains (surtout dialectaux) sans étymologie dans les dictionnaires ou y accompagnés d’explications considérées comme inacceptables.

Cuvinte-cheie/Mots-clés: cabel, caca, camete, capuțină, caraban, caraboi, carabușcă, cazaică, căfui, cănată, căpătușcă, căpucci.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*